

(ОЗНАКОМИТЕЛЬНЫЙ ФРАГМЕНТ)

БЕЛАРУСКІ ДЗЯРЖАЎНЫ УНІВЕРСІТЭТ

УДК 808.26

**Доўгаль
Алеся Валер’еўна**

**ФУНКЦЫЯНАЛЬНА-СЕМАНТЫЧНАЯ КАТЭГОРЫЯ
ЭМАТЫЎНАСЦІ Ў СУЧАСНАЙ БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ**

Аўтарэферат дысэртацыі
на атрыманне вучонай ступені
кандыдата філалагічных навук
па спецыяльнасці 10.02.01 – беларуская мова

Мінск, 2006

(ОЗНАКОМИТЕЛЬНЫЙ ФРАГМЕНТ)

Работа выканана ў Беларускім дзяржаўным універсітэце

Навуковы кіраўнік –

Рамза Таццяна Расціславаўна,
кандыдат філалагічных навук, дацэнт,
дацэнт кафедры сучаснай беларускай
мовы Беларускага дзяржаўнага
універсітэта

Афіцыйныя апаненты –

Рудэнка Алена Мікалаеўна,
доктар філалагічных навук, прафесар,
прафесар кафедры тэарэтычнага і
славянскага мовазнаўства Беларускага
дзяржаўнага універсітэта

Вештарт Галіна Феліксаўна,
кандыдат філалагічных навук, дацэнт,
дацэнт кафедры беларускай мовы
ДУА “Інстытут падрыхтоўкі
навуковых кадраў ІАІІ Беларусі”

Апаніруючая арганізацыя –

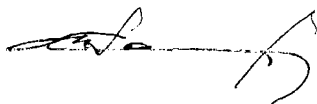
УА “Беларускі дзяржаўны
педагагічны універсітэт імя Максіма
Танка”

Абарона адбудзецца “28” лістапада 2006 г. у 16⁰⁰ гадзін на пасяджэнні савета па абароне дысэртацый Д 02.01.11 пры Беларускім дзяржаўным універсітэце па адрасе: 220050, г. Мінск, вул. К. Маркса, 31, філалагічны факультэт, аўд. 62, тэлефон вучонага сакратара 209-55-58.

З дысэртацыяй можна азнаёміцца ў бібліятэцы Беларускага дзяржаўнага універсітэта.

Аўтарэферат разасланы “25” кастрычніка 2006 г.

Вучоны сакратар савета
па абароне дысэртацый
доктар філалагічных навук

Ратнікава І.А.

(ОЗНАКОМИТЕЛЬНЫЙ ФРАГМЕНТ) АГУЛЬНАЯ ХАРАКТАРЫСТЫКА РАБОТЫ

Сувязь работы з буйнымі навуковымі праграмамі і тэмамі. Дысертация выканана ў рамках Дзяржаўнай праграмы фундаментальных даследаванняў “Тэарэтычная граматыка беларускай мовы”, нумар дзяржаўнай рэгістрацыі 20012496 (2001–2005 гг.).

Мэты і задачы даследавання. Мэта дысертacyjнай работы – выявіць рознаўзроўневыя сродкі выражэння эмоцый у сучаснай беларускай мове і сістэматызаваць іх праз функцыянальна-семантычнае поле. Дасягненне мэты забяспечваецца вырашэннем наступных задач:

1) абгрунтаваць неабходнасць размежавання эмацыянальнасці як псіхалагічнай катэгорыі і эматыўнасці як моўнай катэгорыі; вызначыць моўны статус і катэгарыяльную сутнасць эматыўнасці;

2) прааналізаваць лексічныя сродкі абазначэння эмоцый: выявіць асаблівасці іх семантычнай структуры і функцыянальнага прызначэння, падаць тыпалогію эматыўных лексем з улікам іх дыферэнцыяльных прымет;

3) вылучыць, сістэматызаваць і ахарактарызаваць тыпы эматыўных выказванняў беларускай мовы;

4) акрэсліць ролю інтанацыі, кантэксту і кансітуацыі, а таксама паралінгвістычных сродкаў у выражэнні эмоцый;

5) змадэляваць структуру функцыянальна-семантычнага поля эматыўнасці ў сучаснай беларускай мове.

Аб’ектам даследавання стала катэгорыя эматыўнасці ў сучаснай беларускай мове.

Асноўныя палажэнні дысертacyj, якія выносяцца на абарону.

1. Эматыўнасць і эмацыянальнасць з’яўляюцца катэгорыямі розных навуковых дысцыплін – лінгвістыкі і псіхалогіі адпаведна. Моўная катэгорыя эматыўнасці з’яўляецца больш вузкім паняццем у адносіненні ад паняцця эмацыянальнасці, бо прэзентуе толькі адзін з яе аспектаў – моўна-маўленчы.

2. Вербальнае выражэнне эмоцый забяспечваецца адзіпкамі розных узроўняў мовы: інтанацыйнымі, лексічнымі, словаўтваральнымі, граматычнымі, якія рэалізуюцца ў маўленні разам, паасобку або ў розных камбінацыйных спалучэннях. Моўна-маўленчыя сродкі на падставе агульнай семантычнай прыметы ‘эмоцыя’ (‘пачуццё’) і функцыянальнай прыметы ‘выражаць эмоцыі (пачуцці)’ аб’ядноўваюцца ў функцыянальна-семантычную катэгорыю эматыўнасці.

3. Да лексічных моўных сродкаў выражэння эмоцый адносяцца эматывы, якія ў залежнасці ад статусу эматыўнага кампанента ў семантычнай структуры слова падзяляюцца на афектывы (эматыўны кампанент роўны значэнню) і

(ОЗНАКОМИТЕЛЬНЫЙ ФРАГМЕНТ)

канататывы (эматыўны кампанент з'яўляецца канататыўнай семай); да сінтаксічных моўных сродкаў – фразеалагізаваныя мадэлі эматыўных выказванняў: монасмантычныя (з адным тыпавым значэннем) і полісемантычныя (з некалькімі тыпавымі значэннямі).

4. Кантэкст, кансітуацыі, інтанацыя абумоўліваюць функцыянаванне нейтральных моўных адзінак у якасці эматыўных сродкаў, што дазваляе ўключыць у функцыянальна-семантычную катэгорыю эматыўнасці эмацыянальна афарбаваныя выказванні, кантэкстуальныя эматывы, інтэр'ектываваныя лексемы і цэлыя выразы.

5. Рознаўзроўневыя эматыўныя адзінкі мовы і маўлення фарміруюць адзіную семантычную прастору – функцыянальна-семантычнае поле эматыўнасці сучаснай беларускай мовы. Ядро поля ўтвараюць выклічнікі; зону цэнтра складаюць інвектыўныя выказванні, эматыўныя выказванні з маркёрамі эматыўнасці, эматыўныя выказванні, пабудаваныя па пэўных сінтаксічных мадэлях; перыферыйную зону запаўняюць эмацыянальна афарбаваныя выказванні: блізкую перыферыю займаюць эмацыянальна афарбаваныя выказванні з эматыўнымі лексэмамі, далёкую перыферыю арганізуюць выказванні, эмацыянальная афарбоўка якіх абумоўлена толькі інтанацыяй. Сама ж інтанацыя праціскае ўсё поле, бо прысутнічае ў любым выказванні, незалежна ад яго сінтаксічнай структуры і лексічнага напаўнення.

Асабісты ўклад спашукальніка. Дысертцыя з'яўляецца самастойным аўтарскім даследаваннем.

Апрабавыя вынікі дысертцыі. Асноўныя вынікі даследавання былі абмеркаваны на IV Міжнароднай канферэнцыі “Літаратура. Мова. Культура” (да 80-годдзя народнага пісьменніка Беларусі Васіля Быкава) (Мінск, 18–20 чэрвеня 2004 г.), на III Міжнароднай канферэнцыі “Пісьменнік – мова – стыль” (Мінск, 29–30 верасня 2005 г.), на Міжнароднай канферэнцыі “Русский язык: система и функционирование” (к 80-летию П.И. Шубы) (6–7 апреля 2006 г.).

Апублікаванасць вынікаў дысертцыі. Асноўныя палажэнні і вынікі даследавання адлюстраваны ў 7 публікацыях, у ліку якіх: 3 артыкулы ў рэцэнзаваных навуковых выданнях аб'ёмам 1,14 аўтарскага аркуша; 3 артыкулы ў навуковых зборніках, 1 матэрыялы канферэнцыі аб'ёмам 1,21 аўтарскага аркуша.

Структура і аб'ём дысертцыі. Дысертцыя складаецца з уводзінаў, агульнай характарыстыкі работы, трох глаў (у першай падаецца агульная характарыстыка катэгорыі эматыўнасці, у другой і трэцяй аналізуецца адпаведна моўныя і маўленчыя сродкі выражэння эмоцый у беларускай мове), заключэння, бібліяграфічнага спіса (утрымлівае спіс выкарыстанай літаратуры і спіс публікацый аўтара), трох дадаткаў. Аб'ём дысертцыі 176 старонак, з іх 3

старонкі займаюць дзве таліды, з старонкі – тры малюнкі, 11 старонак – бібліяграфічны спіс (усяго 148 найменняў: 141 найменне навуковай літаратуры, 7 найменняў аўтарскіх публікацый), 59 старонак – тры дадаткі.

АСНОЎНЫ ЗМЕСТ ПРАЦЫ

У першай главе “**Эматыўнасць як моўны феномен**” абгрунтоўваецца неабходнасць размежавання эмацыянальнасці як псіхалагічнай катэгорыі і эматыўнасці як моўнай катэгорыі, вызначаецца лінгвістычны статус і сутнасць эматыўнасці і яе ўзаемаадносіны з экспрэсіўнасцю і ацэначнасцю. Глава складаецца з трох раздзелаў.

У першым раздзеле “**Эмацыянальнасць і эматыўнасць: падставы размежавання**” паняцці *эмацыянальнасць* і *эматыўнасць* разглядаюцца як катэгорыі розных навуковых дысцыплін – псіхалогіі і мовазнаўства адпаведна.

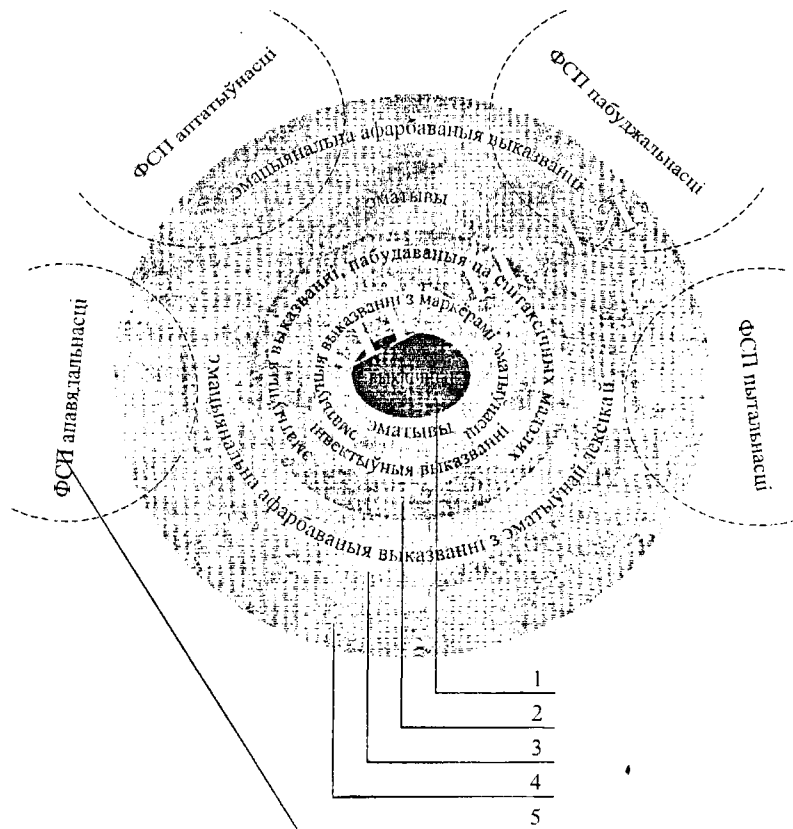
Падставай размежавання дзвюх катэгорый з’яўляецца аб’ект даследавання. У псіхалогіі эмоцый – гэта чалавек і яго эмацыянальныя перажыванні, эмоцыі ў шырокім сэнсе, да якіх звычайна адносяць *афекты*, *уласна эмоцыі*, *пачуцці*, *настрой*. Яны адрозніваюцца ад *эмацыянальнасці* – індывідуальна ўстойлівай уласцівасці чалавека, абумоўленай яго здольнасцю рэагаваць на эмацыянальныя сітуацыі. У лінгвістыцы эмоцыі разглядаюцца з іншага ракурсу: вывучаюцца моўныя і маўленчыя механізмы перадачы эмацыянальных фактаў псіхікі.

Як адзначаюць псіхологі, эмацыянальнасць праяўляецца ў зменах нейрафізіялагічнага стану чалавека, яго жэстах, міміцы, знешнім выглядзе, лаводзіпах, а таксама ў маўленні. *Эматыўнасць* як моўная катэгорыя ахоплівае толькі вербальныя сродкі выражэння эмоцый, з’яўляецца адным са складнікаў цэлага комплексу разнастайных спосабаў перадачы эмацыянальнасці, але складнікам самадастатковым. Відавочна, паняцце эмацыянальнасці шырэйшае за паняцце эматыўнасці: эматыўнасць толькі адзін з аспектаў эмацыянальнасці, моўна-маўленчае яе ўвасабленне.

Эматыўнасць у якасці-катэгорыі правамерна разглядаць вузка, а менавіта на ўзроўні моўных і маўленчых сродкаў выражэння эмоцый, не адносячы сюды сродкі называння і апісання эмоцый і пачуццяў.

У другім раздзеле “**Эматыўнасць як функцыянальна-семантычная катэгорыя**” даказваецца, што эматыўнасць з’яўляецца функцыянальна-семантычнай катэгорыяй (далей ФСК) на той падставе, што ёй уласцівы адпаведныя дыферэнцыяльныя прыметы: планам зместу (паняццйнай асновай) эматыўнасці ёсць паняцце пра эмоцыі і пачуцці, план выражэння ствараецца рознаўзроўневымі моўнымі і маўленчымі сродкамі, якія ўвасабляюць змест.

(ОЗНАКОМИТЕЛЬНЫЙ ФРАГМЕНТ)

1 – ядро поля; 2 – зона цэнтра; 3 – блізкая перыферыя; 4 – далёкая перыферыя;
5 – зоны перакрываання

**Малюнак – Функцыянальна-семантычнае поле эмацыйнасці
сучаснай беларускай мовы**

Схема наглядна дэманструе суіснаванне і ўзаемасувязь у структуры функцыянальна-семантычнага поля эмацыйнасці двух мікрапалёў – лексіка-семантычнага і семантыка-сінтаксічнага. Ядро макраполя ўтвараюць выклічнікі – спецыялізаваныя моўныя знакі для выражэння эмоцый. Эмацывы могуць займаць пазіцыю як у цэнтральнай (у складзе эмацыйных выказванняў), так і блізкаперыферыйнай (у складзе эмацыйна афарбаваных выказванняў) зонах. Інтанцыя пранізвае ўсё поле, бо прысутнічае ў любым выказванні і з'яўляецца значымай незалежна ад структуры выказвання і яго напаўнення.

(ОЗНАКОМИТЕЛЬНЫЙ ФРАГМЕНТ)

Функцыянальна-семантычнае поле эматыўнасці з'яўляецца адкрытай структурай, што абумоўлена актыўным узаемадзеяннем з іншымі полевымі ўтварэннямі – апавядальнасці, аптатыўнасці, пабуджальнасці, пыгальнасці, вынікам чаго ёсць існаванне эмацыянальна афарбаваных выказванняў, якія сумяшчаюць некалькі камунікатыўных задач, – апавядальна-эматыўных, аптатыўна-эматыўных, пабуджальна-эматыўных, пыгальна-эматыўных.

Такім чынам, функцыянальна-семантычная катэгорыя эматыўнасці ў сучаснай беларускай мове – гэта ўпарадкаваная сістэма рознаўзроўневых моўна-маўленчых эматыўных адзінак.

Рэкамендацыі па практычным прымяненні вынікаў

Асноўныя вынікі даследавання могуць знайсці прымяненне ў далейшых даследаваннях не толькі ў галіне эматыўнай лінгвістыкі, але і граматыкі сучаснай беларускай мовы ў цэлым. Класіфікацыі моўнага матэрыялу могуць быць выкарыстаны ў тэарэтычных працах і практычных дапаможніках, пры чытанні спекурсу па праблемах функцыянальна-семантычнага даследавання моўнай сістэмы беларускай мовы. Складзеная картатэка эматыўнай лексікі можа ўдакладніць моўную тыпалогію лексічных сродкаў выражэння эмоцый.

Тэарэтычныя падагульненні і фактычны матэрыял можа выкарыстоўвацца пры навучанні беларускай мове замежных студэнтаў з мэтаю адэкватнага ўспрымання эмацыянальнага маўлення беларусаў і адпаведнага вербальнага выражэння эмоцый сродкамі беларускай мовы.

СПІС АПУБЛІКАВАННЫХ ПРАЦ ПА ТЭМЕ ДЫСЕРТАЦЫІ

Артыкулы ў навуковых часопісах:

1–А Доўгаль, А.В. Функцыянальна-семантычныя сродкі выражэння эматыўнасці ў сучаснай беларускай мове / А.В. Доўгаль // Весн. Беларус. дзярж. ун-та. Сер. 4, Філалогія. Журналістыка. Педагогіка. – 2005. – № 1. – С. 42–46.

2–А Доўгаль, А.В. Лексічныя сродкі абазначэння эмоцый / А.В. Доўгаль // Роднае слова. – 2005. – № 10. – С. 61–63.

3–А Доўгаль А.В. Сінтаксічныя мадэлі эматыўных выказванняў у сучаснай беларускай мове / А.В. Доўгаль // Весн. Беларус. дзярж. ун-та. Сер. 4, Філалогія. Журналістыка. Педагогіка. – 2006. – № 1. – С. 48–53.

Артыкулы ў навуковых зборніках:

4–А Доўгаль, А.В. Сродкі эмацыянальнасці ў пражайным тэксце / А.В. Доўгаль // Праблемы славяноведання: сб. науч. ст. и материалов / Брянск.

(ОЗНАКОМИТЕЛЬНЫЙ ФРАГМЕНТ)

гос. ун-т; редкол.: С.И. Михальченко [и др.]. – Брянск, 2004. – Вып. 6. – С. 262–266.

5–А Доўгаль, А.В. Аўтарскія сродкі эмацыянальнасці ў трыпціху В. Быкава “Байкі жыцця” // Да 80-годдзя народнага пісьменніка Беларусі Васіля Быкава: зб. навук. арт., Мінск, 18–20 чэрвеня 2004 г. / Бел. дзярж. ун-т; пад аг. рэд. Л.Дз. Сіньковай. – Мінск, 2005. – С. 234–237.

6–А Доўгаль, А.В. Роля прасадыхных сродкаў у выражэнні эмоцый / А.В. Доўгаль // Працы кафедры сучаснай беларускай мовы: да 70-годдзя д-ра філал. навук, праф. А.Я. Міхневіча / Бел. дзярж. ун-т; рэдкал.: А.Я. Міхневіч (адказ. рэд.) [і інш.]. – Мінск, 2006. – Вып. 5. – С. 78–84.

Матэрыялы навуковых канферэнцый:

7 А Доўгаль, А.В. Структура эматыўных выказванняў / А.В. Доўгаль // Пісьменнік – мова – стыль: матэрыялы навук. канф., Мінск, 29–30 верасня 2005 г. / Бел. дзярж. ун-т; адказ. рэд. М.Р. Прыгодзіч, М.І. Свістунова. – Мінск, 2006. – С. 99–101.

(ОЗНАКОМИТЕЛЬНЫЙ ФРАГМЕНТ)

РЭЗЮМЕ

Доўгаль Алеся Валер'еўна

Функцыянальна-семантычная катэгорыя эматыўнасці ў сучаснай беларускай мове

Ключавыя словы: эмацыянальнасць, эматыўнасць, функцыянальна-семантычная катэгорыя, функцыянальна-семантычнае поле, эматыўная лексіка, эматывы, афектывы, канататывы, словы з эматыўным патэнцыялам, эматыўныя выказванні, маркёр эматыўнасці, сінтаксічная мадэль, тыпавое значэнне, тэмбр выказвання.

Мэта дысертацыйнай работы – выявіць рознаўзроўневыя сродкі выражэння эмоцый у сучаснай беларускай мове і сістэматызаваць іх праз функцыянальна-семантычнае поле.

Асноўны метад даследавання – функцыянальна-семантычны, які спалучаецца з апісаннем, тлумачэннем, параўнаннем, супастаўленнем, сістэматызацыяй і класіфікацыяй моўных з'яў. Выкарыстоўваюцца таксама метад семнага аналізу, дыстрыбуцыйныя метады (апушчэнне і дабаўленне элементаў у выказванні), метад семантычнай інтэрпрэтацыі змсту выказвання, метад мадэлявання.

У дысертацыі размежаваны *катэгорыя эмацыянальнасці і катэгорыя эматыўнасці*, праведзена дыферэнцыяцыя лексікі эмоцый і эматыўнай лексікі, прадстаўлена класіфікацыя эматываў. Упершыню ў беларускім мовазнаўстве выяўлены і прааналізаваны сінтаксічныя мадэлі эматыўных выказванняў, пададзена іх тыпалогія; акрэслена роля інтанацыі, кантэксту, паралінгвістычных сродкаў пры выражэнні эмацыянальных перажыванняў; ахарактарызаваны спосабы адлюстравання эмацыянальнай інфармацыі ў пісьмовых тэкстах. Выяўлены і апісаны лексіка-семантычнае і семантыка-сінтаксічнае мікрапалі, што ў сукупнасці ўтвараюць функцыянальна-семантычнае поле эматыўнасці сучаснай беларускай мовы.

Асноўныя навуковыя вынікі і картатэка фактычнага матэрыялу могуць выкарыстоўвацца ў тэарэтычных працах і практычных даследаваннях па сучаснай беларускай мове; пры чытанні спецкурсаў па праблемах функцыянальна-семантычнага даследавання моўнай сістэмы; пры навучанні замежных студэнтаў беларускай мове з мэтай адэкватнага ўспрымання эмацыянальнага маўлення беларусаў і актыўнага выкарыстання імі беларускамоўных сродкаў выражэння эмоцый падчас камунікавання.

(ОЗНАКОМИТЕЛЬНЫЙ ФРАГМЕНТ)

РЕЗЮМЕ

Довгаль Алёся Валерьевна

Функционально-семантическая категория эмотивности в современном белорусском языке

Ключевые слова: эмоциональность, эмотивность, функционально-семантическая категория, функционально-семантическое поле, эмотивная лексика, эмотивы, аффективы, коннотативы, слова с эмотивным потенциалом, эмотивные высказывания, маркёр эмотивности, синтаксическая модель, типовое значение, тембр высказывания.

Цель диссертационной работы – выявить разноуровневые средства выражения эмоций в современном белорусском языке и систематизировать их посредством функционально-семантического поля.

Основной метод исследования – функционально-семантический, который сочетается с описанием, толкованием, сравнением, сопоставлением, систематизацией и классификацией языковых явлений. Используются также метод смыслового анализа, дистрибутивные методы (опущение и добавление элементов в высказывании), метод семантической интерпретации содержания высказывания, метод моделирования.

В диссертации разграничены *категория эмоциональности* и *категория эмотивности*, проведена дифференциация лексики эмоций и эмотивной лексики, представлена классификация эмотивов. Впервые в белорусском языкознании выявлены и проанализированы синтаксические модели эмотивных высказываний, дана их типология; определена роль интонации, контекста, паралингвистических средств при выражении эмоциональных переживаний; охарактеризованы способы отражения эмоциональной информации в письменных текстах. Выявлены и описаны лексико-семантическое и семантико-синтаксическое микрополя, образующие функционально-семантическое поле эмотивности современного белорусского языка.

Основные научные выводы и картотека фактического материала могут использоваться в теоретических работах и практических пособиях по белорусскому языку; при чтении спецкурсов по проблемам функционально-семантического исследования языковой системы; при обучении иностранных студентов белорусскому языку с целью адекватного восприятия эмоциональной речи белорусов и активного использования ими белорусскоязычных средств выражения эмоций во время общения.

(ОЗНАКОМИТЕЛЬНЫЙ ФРАГМЕНТ) SUMMARY

Douhal Alesia Valeryeuna

The Functional Semantic Category of Emotiveness in the Modern Belarusian Language

The key words: emotioness, emotiveness, functional semantic category, functional semantic field, emotive vocabulary, emotives, affectives, connotatives, words with emotive potential, emotive statements, marker of emotiveness, syntactic model, sample meaning, timbre of the statement.

The purpose of the research work is to reveal means of expression emotions on different language levels in the modern Belarusian language and systematize them by way of the functional semantic field.

The main method of investigation is functional semantic, which combines different methods such as description, interpretation, comparison, correlation, systematization and classification of language phenomena. During the work the method of seme analysis, distributive methods (omission and addition of elements in a statements), the method of semantic interpretation of meaning of a statement are used.

In the research paper *the category of emotioness and the category of emotiveness* are differentiated, a distinction between the vocabulary of emotions and the emotive vocabulary is drawn, the classification of emotives is presented. For the first time in Belarusian linguistics the syntactic models of emotive statements are revealed and analyzed, them typology is given; the role of intonation, context and paralinguistic means expressing emotional feelings is outlined; different ways of reflecting emotional information in written texts are characterized. The lexical semantic and semantic syntactical fields forming functional semantic field of emotiveness in the modern Belarusian language are described.

The main scientific conclusions and card index of factual material can be used in theoretic works and textbooks on the Belarusian language; for teaching special courses dedicated to the problems of functional-semantic investigation of the language system; in the process of training and instruction of foreign students studying the Belarusian language in order to teach them understand the emotional speech of Belarusian native speakers and use the means of expression emotions of modern Belarusian language in a right way while speaking.

